

- здійснити навчально-методичне забезпечення процесу адаптації психологів-початківців;
- забезпечити організацію та створити умови для здійснення супервізії практичного психолога професійно-технічного навчального закладу;
- організувати впровадження та апробацію "Програми формування готовності педагогічного колективу до взаємодії із практичним психологом навчального закладу".
- активізувати процес самопізнання, самоствердження і творчого самовираження практичних психологів професійно-технічних навчальних закладів.

Аналіз й об'рунтування моделі соціально-психологічної адаптації практичних психологів реалізує поетапне формування адаптованості на основі наступності цілей, змісту, організаційних форм, методів, засобів та критеріїв ефективності діяльності, а також теоретичне вивчення соціально-психологічних чинників і механізмів адаптації.

Перспектива подальшого вивчення передбачає дослідження впливу соціально-психологічних чинників на адаптацію практичних психологів, вивчення процесу становлення та функціонування механізмів професійної ідентичності практичних психологів професійно-технічних навчальних закладів.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Ильясов Ф. Н. Удовлетворенность трудом (анализ структуры, измерение, связь с производственным поведением) [Электронный ресурс] / Ф. Н. Ильясов. – Ашхабад : Ылым (Наука), 1988. – 100 с. – Режим доступа : [http://iliassovfn.narod.ru/job\\_sat/oglavlenie.html](http://iliassovfn.narod.ru/job_sat/oglavlenie.html).
2. Кряжева И. К. Социально-психологические факторы адаптивности личности : дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / И.К. Кряжева. – М., 1980. – 159 с.
3. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект) : автореф. дисс. на соискание научн. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / В. С. Пикельная. – К., 1993. – 39 с.

**УДК 159.9.01**

## ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

*Бондаренко Л.О.*

*У статті аналізуються концепції та підходи до вивчення соціальних уявлень, представлених у сучасній психології. Розглянуто предмет*

соціально-психологічного вивчення в концепції соціальних уявлень та їх функції.

**Ключові слова:** когнітивні системи, ідентифікаційна матриця, особистісна ідентичність, соціальні уявлення, функції соціальних уявлень.

*В статье проанализированы концепции и подходы к изучению социальных представлений, представленные в современной психологии. Рассмотрены предмет социально-психологического изучения в концепции социальных представлений и их функции.*

**Ключевые слова:** когнитивные системы, идентификационная матрица, личностная идентичность, социальные представления, функции социальных представлений.

*The article analyzes the concept and approaches to study of social representations, which are in modern psychology. Considered the subject of socio-psychological study of the concept of social representations and their functions.*

**Key words:** cognitive systems, identity matrix, identity of personality, social representations, functions of social representations.

Актуальність. Сучасне суспільство характеризується високим темпом змін у всіх сферах життя. При цьому уявлення особистості про навколишній світ має принципове значення для регулювання поведінки. Соціальні уявлення є рефлексивним "тлом" і одночасно прийомами інтерпретації й осмислення людьми повсякденної реальності. Вивчення соціальних уявлень є дуже важливим, бо вони є та реальність, яка впливає на поведінку індивідів, суспільне життя. Соціальні уявлення з'являються у повсякденному мисленні з метою осмислити, зрозуміти навколишній світ. Для людини завжди є можливість зустрічі з чимось "дивним і не знайомим". Така зустріч таїть в собі небезпеку зруйнувати звичне життя, звичний образ реальності. У людини є потреба якимось "приручити" нові враження і тим самим зменшити ризик несподіваності, пристосуватись до нової інформації.

Метою цієї статті є аналіз теоретичного стану проблеми соціальних уявлень у психологічній науці.

Практично з початку ХХ століття відомі психологи та соціологи вказували на необхідність вивчення уявлень індивідів про навколишню дійсність. У. Томас і Ф. Знанецький [11] звернули увагу на те, що суб'єкт реагує на ситуацію, виходячи з того, як він сам її сприймає. Розробка цієї проблеми наштовхнула У. Томаса до формулювання "теорема Томаса": "Якщо ситуації визначаються як реальні, вони і стають реальними за своїми наслідками" [12]. Теорія соціальних уявлень була розвинена, виходячи з положень Е. Дюркгейма. На думку Е. Дюркгейма, у людей існує два типи свідомості: індивідуальна, що характеризує кожного суб'єкта як індивідуальність, і колективна, що є загальною для

будь-якої соціальної групи. І саме остання виражається в колективних уявленнях. Колективні уявлення "виходять не з індивідів, узятих ізольовано один від одного, але через їх поєднання".

Розвиваючи положення Е. Дюркгейма, С. Московічі вважає, що соціальні уявлення не тотожні колективним уявленням Е. Дюркгейма. Це, скоріше, не процедура колективної, надіндивідуальної свідомості, а "факт індивідуальної свідомості, психосоціальне явище, що включає в себе єдність когнітивного та емоційного" [2, 297]. С. Московічі спробував відокремити "французький образ" психоаналізу як специфічний елемент буденної свідомості, який він назвав соціальним уявленням. Під соціальними уявленнями малися на увазі "когнітивні системи, що мають власну логіку та мову", в яких "не просто представлені думки, образ або установка щодо деякого об'єкта, але відображена теорія або навіть галузь знання в особливому її розумінні – як спосіб ідентифікації та організації реальності" [8, 345]. Інакше кажучи, мова йшла про те, як наукове знання (у даному випадку – теорія З. Фрейда), трансформуючись у факт буденної свідомості, стає конституюючим елементом соціального світу звичайної людини. Соціальність подібних когнітивних систем, що упорядковують образ світу, обумовлена, на думку С. Московічі, не тільки (і не стільки) тим, що в них представлена саме соціальна реальність, скільки тією обставиною, що ці системи, або уявлення, загальнозначущі для багатьох індивідів, що з їх допомогою конструється реальність їх соціальних груп, яка, у свою чергу, детермінує індивідуальну поведінку. Таким чином, зазначає один з пізніх коментаторів С. Московічі, соціальні уявлення як специфічний теоретичний конструкт з самого початку виявилися ближче соціологічній традиції (з її ідеями соціального конструювання реальності, колективних уявлень), ніж усталеним психологічним поняттям атитюда, думки або образу.

С. Московічі, пояснюючи природу соціальних уявлень, вважає їх рядом "понять, висловлювань і пояснень, що виникають у повсякденному житті у процесі міжособистісного спілкування. У нашому суспільстві вони еквівалентні міфам і системам релігійних переконань у традиційних суспільствах: їх можна було б навіть назвати сучасним варіантом здорового глузду" [6, 140].

Соціальність уявлень за С. Московічі – це соціальність троякого роду: а) уявлення, що належать до соціальної реальності в її структурному та культурному аспектах; б) вони соціальні з точки зору їх генезису; в) уявлення виступають складовою частиною соціальної реальності, будучи інструментом її конструювання [9, 105]. На відміну від статичної концепції Е. Дюркгейма, С. Московічі акцентує динаміку уявлень, їх здатність до трансформації і зміни; якщо Е. Дюркгейм роз-

міркував про поняття, то С. Московічі постарався побачити явище. Таким чином, підводить підсумок Р. Фарр, якщо факт запозичення сучасною французькою психологією ключової ідеї Е. Дюркгейма не викликають сумніву, навряд чи є підстави стверджувати, що С. Московічі поділяє і його уявлення про природу соціальних явищ [8, 357].

Соціальні уявлення, на думку С. Московічі, – це "універсальний соціально-психологічний феномен, що включає всі форми пізнання", що поєднує "ідеї, думки, образи і знання, якими спільно користуються члени колективу (спільноти)" [7, 215]. Дане визначення С. Московічі вважається класичним.

Уточнюючи визначення, надане С. Московічі, Д. Жоделе вважає соціальні уявлення "формою пізнання соціальної дійсності" [1, 207]. Дослідниця звертається до їх характеристик: "Соціальні уявлення є модальностями практичного пізнання, спрямованого на розуміння і осмислення соціального, матеріального та ідеального (духовного оточення). Як такі, вони мають специфічні характеристики в області організації змісту, розумових операцій і логіки" [4, 25]. Д. Жоделе запропонувала схему соціальних уявлень, в основу якої покладена спільна для всіх підходів фундаментальна характеристика соціальних уявлень як форми практичного знання, яка зв'язує суб'єкт з об'єктом. Схема складається з трьох блоків, кожен з яких містить відповіді на певне питання. Перший блок прояснює умови формування уявлень і способи їх циркуляції в суспільстві. Третій блок характеризує епістемологічний статус і когнітивний зміст соціальних уявлень. Центральний блок схеми систематизує відповіді на питання: що і як пізнається, тобто описує стан і перетворення соціальних уявлень як форми знання.

Поняття "суб'єкт" та "об'єкт" можуть наповнюватися різним змістом, відповідно, їх зв'язок має неоднозначний характер. Так, формування уявлень в індивідуального суб'єкта може розглядатися як когнітивний процес (тоді суб'єкт кваліфікується як одиниця, що пізнає) або як продукт внутрішньої психічної діяльності (тоді акцентуються психологічні параметри суб'єкта). У той же час в характеристику суб'єкта повинні включатися соціальні та культурні фактори. Під суб'єктом може розумітися і соціальна спільність, тоді соціальні уявлення розглядаються як продукт ідеологічних процесів, які протікають у цій групі.

Двоїста психосоціальна сутність уявлень, продовжує Д. Жоделе, проявляється у повсякденній практиці людей за допомогою специфічних функцій. По-перше, соціальні уявлення виконують роль "ідентифікаторів", що дозволяють віднести "інших" до конкретної соціальної групи. Вони несуть із собою ті чи інші визначення об'єкта, зрозумілі членам цієї групи; ці визначення складаються у "спільне бачення

реальності, притаманне групі, яке може не збігатися або суперечити поглядам, прийнятим в інших групах. Своєрідне бачення реальності спрямовує дії і взаємозв'язок членів даної групи" [5, 94]. По-друге, соціальні уявлення виконують інтерпретуючу функцію, регулюючи відносини індивідів один з одним і з навколишнім світом, визначаючи їх поведінку та комунікативні зв'язки. По-третє, володіючи когнітивною функцією, вони насичують соціальний світ індивіда відповідними афективними та нормативними елементами, сприяючи інтеріоризації "належного" досвіду, моделей поведінки і мислення.

Д. Жоделе вважає, що категорія "соціальне уявлення" "позначає специфічну форму пізнання, а саме знання здорового глузду, зміст, функції і відтворення якого соціально обумовлені. У більш широкому плані соціальні уявлення – це властивості буденного практичного мислення, спрямовані на освоєння та осмислення соціального, матеріального та ідеального оточення. Як такі, вони мають особливі характеристики в області організації змісту, ментальних операцій та логіки. Соціальна детермінованість змісту та самого процесу уявлення зумовлені контекстом і умовами їх виникнення, каналами циркуляції, нарешті, функціями, які вони виконують у взаємодії зі світом та іншими людьми" [10, 361-362].

Окрім С. Московічі та його співвітчизників, теорія отримала підтримку у дослідників інших країн, наприклад, австрійських авторів М. Агустінос та Дж. М. Іннз німецьких вчених Б. Шефера та Б. Шледера; фінських Х. Раті та Л. Снельмана та інших.

Слід наголосити, що соціальні уявлення вже продовж тривало часу є предметом дослідження і вітчизняних соціальних психологів, зокрема О. В. Васильченко, М. А. Дроздової, Л. Е. Орбан-Лембрик, Л. А. Пономаренко, О. М. Скар та ін. Соціальні уявлення як одна з функціонально утворюючих соціальне мислення процедур в своїх роботах розглядають також К.О. Абульханова-Славська; Г.М. Андреева; Г.Е. Білицька, О.П. Ніколаєва; В.В. Знаков та ін. Є.Б. Маценова запропонувала таке визначення: "Соціальне уявлення – це спосіб осмислення, інтерпретації людиною феноменів соціального життя". Варто зазначити, що подібну проблематику в свій час у вітчизняній психології піднімали Л.С. Виготський та С.Л. Рубінштейн. Розмаїття соціального світу як предмета пізнання людиною має індивідуальне забарвлення, виявляється у складності соціальних категорій і залежності наповнення їх змісту від особистісних та мотиваційних характеристик людини як суб'єкта сприймання (С. Московічі, Ж. Абрик, К. Абульханова-Славська, Г. Андреева, О. Донцова, Т. Ємельянова, В. Васютинський, І. Жадан).

До створення соціального уявлення залучається минулий досвід індивіда та соціальної групи, до якої він належить. Джерелом соціаль-

ного пізнання є соціальні відносини, які задають "ідентифікаційну матрицю", котра пояснює, як нова інформація вписується в когнітивну структуру кожного індивіда [1, 134]. Визначальну роль у формуванні соціальних уявлень С. Московічі надає саме групі, її досвіду, системі соціальних уявлень, сформованих нею раніше. Деякі психологи вважають цю матрицю аналогом схем, скриптів, сценаріїв, конструктів, когнітивних 'раток тощо. За У. Найсером схема є посередником між минулим досвідом і сприйняттям людини; основна її функція – спрямування когнітивної активності суб'єкта. Теорія скриптів, яка розроблялася Р. Шенком та Р. Абельсоном, визначає їх як схеми, що містять інформацію про нормативні наслідки подій у певній ситуації. Скрипти фіксують моделі досвіду людини і, якщо ситуація незнайома, то брак певних скриптів ускладнює адекватність поведінки. Скрипти – важлива характеристика процесу соціалізації; вони допомагають дитині набути первинну компетенцію в соціальному середовищі.

Деякі аспекти теорії С. Московічі зазнали критики з боку російських вчених, зокрема К. Абульханової-Славської. Так, вона зазначає, що С. Московічі розглядає соціальні уявлення суспільства в цілому, тоді як, мабуть, потрібно диференціювати суспільну реальність і ту сферу соціальної дійсності, яку дана особа охоплює своєю свідомістю та дією, в якій проходять етапи її життєвого шляху, самоздійснення, спілкування з іншими людьми. Особистість зі своєю свідомістю виявляється пропорційною (або не пропорційною) тій сфері, в якій вона живе, і це істотним чином визначає не тільки "місток" між індивідуальною та суспільною свідомістю, який має на увазі С. Московічі, але і різні "бар'єри", що перешкоджають вільному проникненню в індивідуальну свідомість соціальних уявлень. Одні уявлення залишаються для особистості уможливленими абстракціями, інші відповідають її позиції і висловлюють її, виявляються її основою, опорою. Одні уявлення, щоб стати прийнятими, вимагають зусиль особистості, інші – механізмом захисту блокуються, відкидаються, треті – засвоюються автоматично.

Однією з найважливіших характеристик соціальних уявлень є їх уможливленість, невизначеність, віддаленість ("я це смутно собі уявляю") або особистісна значимість. У зв'язку з цим може бути відзначена друга їх найважливіша особливість: віддалені соціальні уявлення можуть мати ізольований характер, особистісні – вписуються в конструкт її свідомості, безпосередньо пов'язані з усією її системою, цілісні. Судження Ж. Абрика, що зі зміною лише одного соціального уявлення змінюється вся система [2, 7-37], мабуть, справедливе лише для особистісних соціальних уявлень, тобто цілісного конструкту. Відповідно, останні є особистісно вироблені, значущі, незалежно від ступеня їх

усвідомленості або інтуїтивності. Частина особистісних уявлень еквівалентна їх змісту і породжується співвідношеннями в самій внутрішній системі уявлень, інша частина породжена взаємовідносинами особистості з дійсністю, з її життєвою сферою або всією соціальною реальністю (і всією громадською свідомістю). Перші рівносильні розумінню як функції цілісної системи уявлень, другі – засвоєваним або виробленим особистістю знанням. Перші не обов'язково вербалізуються, але забезпечують чіткість сприйняття дійсності і узгодженість внутрішнього світу. Другі – вербалізуються, але не завжди можуть бути об'рунтовані, доведені. Вони не завжди містять в собі певну інтерпретацію, як вважає С. Московічі, а припускають можливість в різний час різних інтерпретацій особистістю. Природно, що не підлягають вербалізації несвідомі колективні уявлення. Останні, не вступаючи в суперечність з теорією К.Г. Юнга, діляться на колективні ("мати", "батько", "смерть") та індивідуальні ("самість"). Ці уявлення не вербалізуються, а частіше мають подібний характер або ж прориваються у формі яскравих екзистенціальних переживань особистості, її древніх, дрімаючих емоцій. Вони утворюють фундамент особистісної ідентичності – більш цілісний, гармонійний (якщо архетипи не суперечать один одному) або нестійкий, що породжує постійну особистісну тривожність, страхи, невпевненість.

Соціальні уявлення, засвоєні особистістю і сформовані в її архетипній підсвідомості, можуть існувати паралельно і незалежно один від одного (за аналогією з ортогональними рисами особистості, за Г. Айзенком). Вони ніколи не з'єднуються і не взаємодіють один з одним в її внутрішньому світі. Але, крім незалежних уявлень, існує клас уявлень, що суперечать один одному. Так можуть бути суперечливі соціальні (за С. Московічі) і колективні (за К. Юнгом) уявлення, тобто свідомі, знані і несвідомі. Можуть, як зазначалося, виявитися суперечливими несвідомі уявлення, створюючи передумову нестійкості, невпевненості особистості, можуть вступати у протиріччя один з одним соціальні (тобто ззовні засвоєвані особистістю) уявлення. Причому, тут протиріччя можливі з ряду підстав:

- між старими і новими уявленнями (за часом);
- між абстрактними і конкретними (за рівнем узагальненості);
- між особистісно значущими і соціально значущими (за індивідуальною чи громадською основою);
- між різними за ціннісними характеристиками (за ціннісною основи) тощо.

Можна продовжити перелік можливих підстав протиріч соціальних уявлень. Для українського менталітету в цілому характерно проти-

річчя між моральними, правовими, економічними уявленнями, що виражає специфіку нашого суспільства і його розвитку, не кажучи про суперечності індивідуальних і соціальних уявлень, уявлень різних соціальних прошарків, тощо [3, 88-103].

Висновки. Незважаючи на те, що у психологічній науці існують різні погляди на зміст проблеми соціальних уявлень, аналіз теоретичного стану цієї проблеми дозволяє сформулювати наступні висновки. Концепція соціальних уявлень – система соціально-психологічних поглядів, що містить теоретичні положення та емпіричні розробки щодо закономірностей функціонування структур буденної свідомості в сучасному суспільстві. Предметом соціально-психологічного вивчення в концепції соціальних уявлень вважається соціальна реальність, що розуміється як сукупність соціальних уявлень, за допомогою яких громадські явища виявляються репрезентувати в індивідуальній свідомості суб'єкта. Соціальні уявлення з'являються у повсякденному мисленні з метою осмислити, зрозуміти оточуючий людину соціальний світ та трансформуються з плином часу, мають свою специфіку формування у суб'єктів різних вікових категорій. Соціальне уявлення виконує три функції: інструментальну (є інструментом пізнання соціального світу); опосередкування поведінки (бере участь в процесах формування поведінки і орієнтації соціальних комунікацій); адаптаційну (уявлення є засобом адаптації подій, що відбуваються, до вже наявних). Щоб прогнозувати подальші соціальні зміни суспільства, виражені в конструюванні соціальних стереотипів, способів адаптації та маргіналізації різних соціальних груп необхідно простежувати і розуміти причини зміни формування соціальних уявлень в конкретних історичних трансформаціях.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. Абульханова К.А. Российский менталитет: кросс-культурный и типологические подходы / К.А. Абульханова // Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики. – М. : Изд-во "Ин-т психологии РАН", 1997. – С. 7-27.
3. Абульханова К.А. Социальное мышление личности / К.А. Абульханова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intellectus.su/lib/00042.htm>
4. Донцов А.И. Концепция "социальных представлений" в современной французской психологии / А. И. Донцов, Т. П. Емельянова. – М., 1987. – С. 25.



5. Калькова В.Л. Исследование социальных представлений в европейской социальной психологии / В. Л. Калькова // Социология. – 1992. – № 4. – С. 92-109.

6. Лейенс Ж.-Ф. Основные концепции и подходы в социальном познании / Ж.-Ф. Лейенс, Б. Дарден // Перспективы социальной психологии. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 128-153

7. Augoustinos, M. Towards an Integration of Social Representations and Social Schema Theory / M. Augoustinos, J. M. Innes // British Journal of Social Psychology. – 1990. – № 29. – P. 213-231.

8. Farr, R. Social representations: a French tradition of research // J. for the theory of social behaviour. – Oxford, 1987. – Vol.17. – № 4. – P. 343.

9. Jaspers, J. Attitudes and social representations / J. Jaspers, C. Fraser // Social representations. – Cambridge, 1984. – P. 101-123.

10. Jodelet, D. Representation sociale: phenomenes, concept et theorie / D. Jodelet // Psychologie social. – 1990. – P. 357-378.

11. Thomas, W. I. The Polish Peasant in Europe and America / W. I. Thomas, F. Znaniecki. – Boston : Badger, 1918. – P. 87-316

12. Thomas, W. I. The Unadjusted Girl / W. I. Thomas. – Boston : Little, Brown and Co., 1923. – P. 8- 40.

УДК 159. 922. 7

## ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ВІКТИМНИМИ ПІДЛІТКАМИ

*Бочелюк В.В.*

*У статті розглянуто особливості підготовки майбутніх психологів в умовах вищої освіти до роботи з віктимними підлітками. Визначено ставлення майбутніх психологів до готовності до роботи з віктимними підлітками. Об'рунтовано організаційно-методологічну основу процесу фахової підготовки студентів-психологів у вищій школі.*

***Ключові слова:** віктимність, підлітки, професійна підготовка, система вищої освіти*

*В статье рассмотрены особенности подготовки будущих психологов к работе с виктимными подростками. Охарактеризовано отношение будущих психологов относительно их готовности к работе с виктимными подростками. Проанализованы организационно-методологическую основу процесса профессиональной подготовки студентов-психологов в высшей школе.*

***Ключевые слова:** виктимность, подростки, профессиональная подготовка, система высшего образования*